IZVOR SUKOBA SU SLIČNOSTI, A NE RAZLIKE

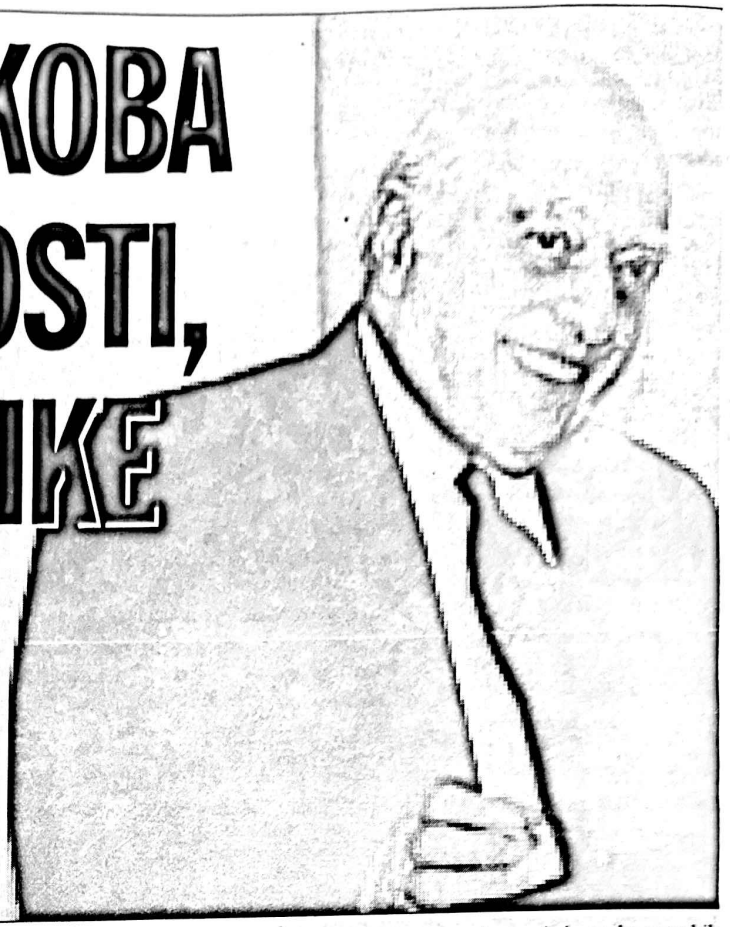

Jedan od najcjenjenijih i najslavnijih orijentalista, zapadnjak koji je razumio islam u svim njegovim mijenama, profesor, historičar i poliglota, nezaobilazna je intelektualna činjenica našega doba. Ovaj Englez i Jevrej po porijeklu, Amerikanac po mjestu stanovanja, "globalni čovjek" po mjeri uticajnosti, odazvao se molbi naše suradnice, također uvažene orijentalistice, i pristao da govori za *Dane*: o islamu i Zapadu, fundamentalizmu i integrizmu, demokraciji i islamu, judeo-kršćanskoj i islamskoj tradiciji...

Razgovarala: Jasna Šamić

Teško mi je pisati o velikom orijentalisti **Bernardu Lewisu** a ne biti lična budući da on nije samo od onih rijetkih kojima dugujem svoja usavršavanja iz orijentalistike nego mu dugujem mnogo i u ljudskom pogledu. Ipak, vjerovatno neću pogriješiti ako kažem da Bernard Lewis nije samo poznat nego i slavan u cijelom svijetu. Moj subjektivan doživljaj ovog čovjeka izuzetnog duha i kulture jeste da on i danas, u svojoj osamdesetoj godini, spada među najmlađe ljude koje sam ikada upoznala. U domen ličnog doživljaja tog Engleza i Jevreja po porijeklu, a Amerikanca iz Princetona po mjestu stanovanja, spada i dojam da je Bernard Lewis jedan od rijetkih profesora, historičara i orijentalista koji istinski voli i poeziju i muziku i umjetnost uopšte. Drugim riječima, Bernard Lewis je radoznao duh, velikog obrazovanja i kulture, poznavalac ne samo "uske" oblasti kojom se bavi – arapskog, turskog, persijskog, islama, orijentalnih islamskih kultura i civilizacija – nego uopće umjetnosti i književnosti.

Pleonazam bi bio tvrdnja da je to i izuzetno inteligentan čovjek, ali nije suvišno reći da je i šarmantan čovjek koji uz orijentalne, poznaje i druge jezike. **"Najteže mi pada kada me pitaju koliko jezika znam"**, povjerio mi je jednom prilikom, kao nekome ko ga može razumjeti. A svaki onaj ko je učio, izučavao, ili ko je u stanju da se služi sa više stranih jezika, znaće da se ni jedan jezik ne može do kraja naučiti. Za profesora Lewisa ipak se može reći da izuzetno dobro poznaje ne samo pobrojane orijentalne jezike nego i mnoge evropske, one "veće", kao što su francuski, talijanski, španski, i one "manje", kao što je danski, ruski, a pomalo zna i još neke slavenske jezike. Sam ima običaj nabrojati jezike na kojima može govoriti, na kojima se može sporazumijevati, na kojima se može i pismeno izražavati, podvlačeći da je "jednom održao i predavanje na danskom".

Bernarda Lewisa sam upoznala čim sam upisala orijentalistiku na Sarajevskom univerzitetu, i to prvo preko djela *Istorija Arapa* – što je i prva knjiga koju je krajem pedesetih napisao tada tek diplomirani engleski student orijentalistike – a onda sam ga 1978. i lično srela, za vrijeme kongresa CIEPO – orijentalističko-turkološkog međunarodog skupa – održanog te godine u Sarajevu, u organizaciji Filozofskog fakulteta. Nekoliko godina kasnije, tačnije od početka osamdesetih, viđala sam ga redovno u Parizu, gdje je često gostovao i držao predavanja, kao i u mnogim drugim dijelovima svijeta, posebno za vrijeme naučnih kongresa. Na mnoge od tih međunarodnih skupova išla sam upravo zahvaljujući Bernardu Lewisu i njegovim preporukama, posebno kad je riječ o gostovanjima u Princetonu, Philadelphiji, Washingtonu, New Yorku, Jerusalemu, Tel Avivu, Beču itd.

Pri svakom susretu obogatila bih, u direktnom kontaktu s njim – ukoliko je i sam bio prisutan – ne samo svoje znanje iz struke nego bih saznala i pokoju novu anegdotu vezanu za Orijent, a napose za Osmane i njihovo carstvo. Jer Bernard Lewis je majstor retorike, čija su i predavanja, kao i tekstovi, a ne samo neobavezna druženja, uvijek začinjeni nizom anegdota i dosjetki. Njegov humor, uvijek prefinjen, svojstven je podneblju u kome je odrastao, i narodu od koga potiče, i spada u ono što ukratko označavamo i tipičnim engleskim i jevrejskim humorom.

Zapamtila sam neke od tih anegdota, kao što je i ona u vezi sa kukavičlukom, posebno muškim: Sultan je primijetio da se njegovi podanici boje svojih žena. Zato sazva na okup sve svoje vojnike i naredi im: neka oni koji se ne boje svojih žena stanu na lijevu, a oni koji ih se boje neka pređu na desnu stranu. Svi vojnici osim jednog pređoše, jedan po jedan, na desnu stranu. "Ti si jedini spasio čast Turaka", obrati se sultan hrabrom vojniku, "i ja ti na tome čestitam. Ali reci mi, kako to da se ti ne bojiš svoje žene?" "Časni i presvijetli sultanu, ta bojim se i ja svoje žene, ali me je ona upozorila da uvijek treba da se bojim stada i ne idem kud ono ide", odgovori sultanov podanik.

Jedna od omiljenih Lewisovih šala je ona o "pravom Evropljaninu". Da bi je čovjek razumio, treba nešto znati o mentalitetu stanovnika evropskih zemalja. U nadi da Balkancima to nije strano, prenijet ću je ovom prilikom: Pravi Evropljanin, to je mješavina iskrenosti Austrijanca, zahvalnosti Grka, čestitosti Talijana, to-

lerancije Španca, privlačnosti Portugalca, lojalnosti Francuza, elegancije Belgijanca, darežljivosti Holanđanina, skromnosti Danca, čednosti Šveđanina, vedrine Finca, trezvenosti Irca i gurmanluka Engleza.

Kad je o lojalnosti, darežljivosti, eleganciji ili vjernosti riječ, mogu potvrditi da Bernard Lewis cijeni ove kvalitete kod drugih koliko ih njeguje i kod sebe. Krajnja učtivost, autentično džentlmenstvo, pa i diplomatičnost, sastavni dio su njegove ličnosti koja nije lišena osjećanja mjere. Njegov psihološki portret, ponekad i kontraverzan, počeo je više nego ikada da krasi salonima univerzitetskih metropola, od onog nemilog događaja koji je Bernard Lewis imao u Parizu prije nekoliko godina.

Kao i mnogi poznati ljudi, ali kao što je slučaj i sa svim izuzetnim ličnostima, i Lewis budi strasti, pa je u intelektualnom i mondenom svijetu često predmet ogovaranja – kao što je ponekad predmet prevelike hvale i divljenja, tako je nekad i predmet intriga, podvala i kritika. "Za dobrim konjima prašina se diže", kaže poslovica, a Bernard Lewis, mada je sigurno zna, ne može svakako u tome naći utjehu. Ono što je posebno pogodilo ovog autora brojnih djela iz oblasti orijentalistike i islama, počasnog člana brojnih filozofskih, historijskih i drugih akademskih društava diljem svijeta, počasnog doktora nauka najvećih univerziteta svijeta, od New Yorka, Pennsylvanije do Jerusalema i Tel Aviva, jeste "afera sa Jermenima", koja je uslijedila nakon intervjua što ga je Bernard Lewis dao za pariški dnevni list *Le Monde* prije nekoliko godina.

U tom intervjuu, naime, Bernard Lewis je – u najgrubljim crtama rečeno – podijelio krivice između Jermena i Turaka, ne smatrajući da su Turci početkom dvadesetog vijeka izvršili genocid nad Jermenima, ali ni negirajući činjenicu da su počinili masovna ubistva nad njima. Bernard Lewis se u svojim viđenjima historičara oslanja na nedostatak historijskih dokumenata koji bi potvrdili da je bilo riječi o genocidu, termin inače drag i od izuzetne važnosti za Jermene, ali koji turske vlasti, diplomati i historičari decenijama odbijaju upotrijebiti, negirajući to kao realnost. Jermeni, čiji lobi nije zanemariv u Francuskoj, podižu nakon intervjua parnicu – tužbu protiv princentonskog profesora, koji nakon nekoliko godina, koliko će trajati proces, biva osuđen kao revizionista, primoran da plati simboličnu kaznu od jednog franka.

"Da li je islam kompatibilan sa demokratijom, pitanje je na koje samo muslimani mogu odgovoriti"

Vrlo malo kolega stalo je javno u odbranu profesora pred kojim su se do tog časa gotovo prosternirali. Malo je onih koji su mu dali prijateljsku podršku ili ga opravdali, čak i ako se ne slažu s njim, njegovu nesmotrenost, budući da je vjerovao da u Francuskoj postoji isti zakon o slobodi izraza kao i u anglosaksonskim zemljama. Onima koji ga nisu zaboravili, Bernard Lewis ostao je vjeran, ne oprostivši onim drugim, kao ni Parizu, u koji više nikad nije htio doći. Od tog časa odbijaće i da govori francuski, na kome se tako elegantno izražavao, od tada, kako kaže, više ne voli ni Jermene.

Za neke Parižane – a Francuzi su u svemu pa i u ovoj aferi bili podijeljeni – Lewis se ponio tako jer je Jevrej, a "Jevreji priznaju samo genocid nad Jevrejima"; za druge, Lewis je takvim izjavama stao u zaštitu Turaka jer je, opet kao Jevrej, lojalan Turcima koji u 16. vijeku otvaraju vrata svog carstva Jevrejima nakon protjerivanja iz katoličke Evrope, posebno Španije. (Sultan će tada izjaviti da je srećan i počastvovan što u svoju zemlju može primiti "izabrani narod".) Bernard Lewis se međutim, u vezi sa pokoljem Jermena, drži i dalje dokumenata i arhivske građe, ne sumnjajući u pravičnost svojih stavova.

"Islam kao i druge religije preživljava zato što zadovoljava osnovne ljudske potrebe i preživljavat će onoliko koliko bude nastavio da zadovoljava te potrebe"

Razgovor koji čitaoci *Dana* imaju priliku pročitati napravila sam nedavno u Princetonu. Na mnoga pitanja koja sam postavila Bernardu Lewisu, on je već odgovorio u svojim knjigama, ili člancima. Mnoga od tih pitanja vjerovatno su mu i dosadila i nije imao mnogo volje da ih opširno tumači. Svoje stavove o islamu nekada, o islamu danas, o islamu i Evropi, islamu i demokratiji ili islamskom radikalizmu, Bernard Lewis je objavio i u nekoliko posljednjih tekstova u američkim časopisima. U "Memorandumu za predsjednika" (SAD), ovaj specijalista za islamski istok i savjetnik mnogih predsjednika Sjedinjenih Država, reći će, između ostalog, i ovo (pitanja se odnose na adaptaciju islamskog svijeta na modernizaciju i globalizaciju, na odnose islamskih zemalja međusobno, na potrebu SAD za posebnom politikom prema ovim zemljama, o islamskom ekstremizmu, itd): **"Teško je govoriti uopšteno o islamu. Početi time značilo bi upotrijebiti ovu riječ u dva različita značenja... U jednom, ona označava religiju i vjerovanje, u drugom civilizaciju koja se razvija pod okriljem religije."** U nastavku teksta, Lewis upotrebljava za izraz *islam* riječ "islamdom" – islamski svijet, "islamstvo", koji je predložio **Marshall Hogdson** sa Čikaškog univerziteta, prema onoj koja postoji za "kršćanstvo". Napomenuvši da islamski svijet broji preko milijardu stanovnika na Zemlji, Lewis navodi da se Organizacija islamskih zemalja sastoji od 54 zemlje od kojih su dvije, Albanija i Bosna i Hercegovina, u Evropi. Mnoge od njih su sa većinskim muslimanskim stanovništvom, a malo ih je koje imaju muslimanske manjine. Postoje u svijetu islamske manjine u određenim zemljama – u nekim su muslimani srodni većinskom stanovništvu, kao u Indiji, ili se i etnički razlikuju od njega, kao Čečeni i Tatari u Ruskoj Federaciji; u nekim zemljama, pak, kao npr. Kini, žive oba pomenuta tipa muslimana.

S obzirom na površinu, islamski svijet se proteže od Maroka do Indonezije, od Kazahstana do Senegala, dok se u vremenskom pogledu "islamstvo" proteže kroz 14 vijekova, od pojave i misije Proroka Muhameda u 7. stoljeću, stvaranja islamske zajednice i države. U srednjem vijeku – poslužimo se terminom zapadnih historičara – "islamdom" je bila vodeća civilizacija u svijetu, s obzirom na veliko i moćno carstvo, kao i na trgovinu i industriju, originalnost i kreativnost naučnika i pisaca...

Lewis potom podvlači da je islam mnogo bliži judeo-kršćanskoj tradiciji nego bilo kojoj velikoj religiji Azije, bilo da je riječ o brahmanizmu, budizmu ili konfučijanstvu. Judaizam i islam dijele vjerovanje u božanski zakon koji regulira sve aspekte ljudskog života, uključujući tu i hranu i piće. Islam i kršćanstvo dijele zajednički trijumf, bez premca i u jednoj drugoj religiji. Sve ove tri velike monoteističke religije, smatra Lewis, veoma su bliske i javljaju se kao varijante jedne iste religijske tradicije. Često se pominje da je Kur'an muslimanska Biblija, da je džamija islamska crkva, a mule islamski kler. Profesor Lewis iznosi sličnosti i razlike među ovim terminima, istaknuvši kasnije da islam nije samo stvar vjerovanja i molitve nego za mnoge i identiteta i lojalnosti jednih prema drugima. Amerikanci, naprimjer, o svojoj zemlji misle da je to istovremeno i jedna nacija, a za mnoge muslimane islam je jedinstvena svjetska zajednica, podijeljena prema različitim nacijama.

Govoreći u jednom od svojih testova o Za-

padu i Srednjem istoku, Bernard Lewis će ispričati anegdotu koju prenosi osmanski historičar **Selaniki Mustafa Efendi**, u vrijeme dolaska engleskog ambasadora. Ovog historičara nije toliko zanimao sam ambasador, koliko engleski brod na kome je ambasador doputovao. "Ovakav čudan brod nije nikad uplovio u istanbulsku luku", zapisao je Selaniki Mustafa, pomenuvši da je prešao 3700 morskih milja, noseći na sebi 83 pištolja među drugim oružjem. Zašto se ovaj historičar interesirao toliko za engleski brod? Nije teško odgonetnuti, reći će nam Lewis, jer nijedna velika islamska zemlja nije nikada mogla imati flotu kakvu je imala, naprimjer, jedna od najmanjih evropskih zemalja – Portugal. Stotine godina nakon ovog događaja, te 1593. godine, Osmani se neće više toliko diviti niti čuditi Zapadu, nego će prije nego što pođu u pohod na Beč, biti na oprezu. Nakon poraza 1683, Zapad će za njih predstavljati i opasnost i izvor inspiracije. Ovo posljednje će posebno važiti za modernu Tursku. Neke islamske zemlje će slijediti turski primjer, koristeći se zapadnim dostignućima, u određenim oblastima, kao, naprimjer, u tehnologiji i uopšte materijalnim kulturama, dok će neke druge odbaciti u potpunosti sve oblike zapadnog modela. Lewis podvlači da Srednji istok raspravlja o modernizmu zapadnog tipa već gotovo 300 godina, pomenuvši i to da je životni standard vladajuće civilizacije taj koji određuje i definira modernost.

DANI: Poslije pada komunizma, da li je islam postao najvažniji neprijatelj svijetu kao novom svjetskom poretku?

LEWIS: Ima pojedinih ljudi i grupa koji osjećaju potrebu za jednim neprijateljem, da ih ujedini i fokusira njihovu pažnju. Ovo sigurno ne važi za zapadnu civilizaciju u cjelini, za koju su jedini neprijatelji od značaja: bolest, siromaštvo, neznanje i mržnja. Možemo se samo nadati da će i ostale civilizacije, uključujući i islamsku, osjećati na isti način.

DANI: Da li je islam kompatibilan sa demokratijom?

LEWIS: Riječ islam uključuje mnoge različite stvari. Prvo, to je ekvivalent i za kršćanstvo i za kršćanske zemlje – to jest religiju i civilizaciju. Obuhvata više od milijardu ljudi, više od pedeset zemalja, više od četrnaest vijekova historije. Zato je teško izvoditi ma kakvu generalizaciju, pogotovo u odnosu na demokratiju, riječ sa mnogo različitih tumačenja i primjena. Da li je islam kompatibilan sa demokratijom, pitanje je na koje samo muslimani mogu odgovoriti. Ako shvatimo demokratiju u zapadnom smislu – jednostavno rečeno, kao politički sistem u kome izbori mijenjaju vlade a ne vlade izbore – onda su dostignuća u muslimanskom svijetu mršava. Ali izgledi za budućnost nisu ni u kom slučaju beznadežni. Islamski zakon i tradicija sadrže izvjesne temeljne principe koji, u pravim uslovima, mogu voditi razvoju demokratije. Jedan od njih je doktrina da je vlada, čak i suveren, podložna zakonu i nije iznad njega. To može omogućiti autokratiju, ali ne i despotizam. Drugi je da se vlada zasniva na ugovoru, konsenzusu, a u izvjesnim slučajevima se može i razvrgnuti. Prema tradicionalnim zakonicima, vlada počiva na ugovoru između vladara i podanika, po kojem obje strane imaju određene obaveze jedna prema drugoj. Dužnost podanika je poslušnost, ali ta poslušnost nije ni bezuslovna ni neograničena, i određena je i omeđena odredbama zakona.

DANI: Vrlo se često postavlja pitanje: treba li modernizovati islam ili islamizirati modernizam?

LEWIS: Ne vidim to kao alternative, ni za islam a ni za ijednu drugu religiozno određenu kulturu. Možda ni jedno nije moguće bez drugog.

DANI: Kako objašnjavate preživljavanje islama u svijetu, naročito u bivšim komunističkim zemljama?

LEWIS: Islam kao i druge religije preživljava zato što zadovoljava osnovne ljudske potrebe i preživljavat će onoliko koliko bude nastavio da zadovoljava te potrebe.

DANI: Može li se govoriti o nekoliko vrsta islama?

LEWIS: Ne samo o nekoliko nego o mnogo. Muslimani su, naravno, ujedinjeni u izvjesnim temeljnim vjerovanjima i principima, ali se veoma razlikuju u kulturnoj primjeni tih principa.

DANI: Kakva je razlika između muslimana koji praktikuje religiju i islamiste (i/ili fundamentaliste)?

LEWIS: Termini islamista, fundamentalista i integrista su moderni i nemaju ekvivalente u islamskoj prošlosti. Oni danas obično služe da označe one koji žele da islamsku religiju i posebno islamski šerijat učine dominantnom snagom u državi i društvu.

DANI: Biste li nam mogli nešto reći o terminima fundamentalizam i integrizam?

LEWIS: Fundamentalizam i integrizam su kršćanski termini. Termin fundamentalizam prvobitno su upotrijebile neke američke protestantske sekte koje su se razlikovale od glavne kršćanske struje u dvije tačke: odbacivanje liberalne teologije i insistiranje na doslovnom božanstvu i nepogrešivosti Biblije. Integrizam je francuski termin, i koliko ja znam, označavao je grupu francuskih katolika koji su se protivili izvjesnim promjenama i reformama koje je odobravala Crkva. Upotreba bilo kojeg ovog termina u vezi sa muslimanskim pokretima je prilično nesigurna i potencijalno pogrešna analogija.

DANI: Talibani i njihova vrsta islama? Vehabije i njihov uspjeh, posebno na Balkanu?

LEWIS: I talibani i vehabije su nastali iz posebnih uslova u njihovim zemljama, jedni u Afganistanu, drugi u Arabiji. Ostaje da se vidi kakvog će uticaja imati drugdje.

"Islam je mnogo bliži judeo-kršćanskoj tradiciji nego bilo kojoj velikoj religiji Azije, bilo da je riječ o brahmanizmu, budizmu ili konfučijanstvu. Judaizam i islam dijele vjerovanje u božanski zakon koji regulira sve aspekte ljudskog života, uključujući tu i hranu i piće"

DANI: U Francuskoj ste bili optuženi kao revizionista, rasista, najveći neprijatelj Jermena. Šta da se kaže o slobodi na Zapadu?

LEWIS: U Engleskoj, gdje sam rođen, i u Sjedinjenim Državama, gdje sada živim, misao i njeno izražavanje su slobodni, i niko i ne sanja da rješava historijske ili druge intelektualne probleme zakonodavnom vlašću ili sudskim odlukama. Moji problemi u Francuskoj nastali su stoga što nisam shvatio da su zakoni u Engleskoj i Americi lokalni, a ne univerzalni, i da drugdje preovladavaju neka druga pravila. Zaista mi nije ni palo na pamet da ću, odgovarajući na pitanja jednog novinara koji me je intervjuisao, onako kako sam najbolje umio i mislio, izazvati takvu buru.

DANI: Da li je moguće ikakvo razumijevanje (i mir) između islamskog i judeo-kršćanskog svijeta?

LEWIS: Termin judeo-kršćanski je moderan, datira od ovog stoljeća. U ranija vremena podjednako bi ga odbacivali sa obje strane crtice. Ipak, on označava jednu historijsku, kulturnu i religioznu realnost i danas je opšteprihvaćen. Historijski i kulturološki moglo bi se sa istom opravdanošću govoriti o jednoj judeo-islamskoj tradiciji, iako to niko danas ne čini. Tri religije su tijesno povezane i imaju mnogo više zajedničkog jedna s drugom nego sa bilo kojim drugim religijama u Aziji ili Africi. Ustvari, njihove sličnosti, više nego njihove razlike, prouzrokovale su u prošlosti tako mnogo konflikata među njima. Komunikacija između ove tri religije uvijek je bila moguća zahvaljujući velikom broju zajedničkih ideja i termina. Možemo se samo nadati da će komunikacija moći na vrijeme proizvesti i razumijevanje. ■